

ДАШКОВСЬКА

Олена Ростиславівна
dashkovskaolena@gmail.com

УДК 34.045

ГРОШОВИЙ СУРОГАТ ЯК ЮРИДИЧНА
КАТЕГОРІЯ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА
ХАРАКТЕРИСТИКА

ВАСЮТИН

Владислав Олександрович
vlad_vasiutin@ukr.netMONETARY SURROGATE AS A LEGAL
CATEGORY: GENERAL THEORETICAL
CHARACTERISTICSд.ю.н., професор, Національний
юридичний університет імені
Ярослава МудрогоDOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2021.6.4>студент, Національний
юридичний університет імені
Ярослава Мудрого*DASHKOVSKA Olena* – Doctor of Law, Professor, Yaroslav Mudryi National Law University*VASIUTIN Vladyslav* – student, Yaroslav Mudryi National Law University

У сучасних правових системах грошові сурогати є нестандартним явищем, що актуалізує потребу загальнотеоретичного дослідження поняття та змісту терміна «грошовий сурогат» як юридичної категорії. У ході аналізу наукових джерел, присвячених проблемі функціонування феномену «грошового сурогату», виявлено кілька підходів трактування даного фінансового інструменту. У статті визначено специфіку феномена «грошовий сурогат», запропоновано класифікацію форм грошових сурогатів і сформульовано детальний перелік ознак, що характеризують замітники легітимних форм грошей.

* * *

The emergence of monetary surrogates is a consequence of the inability to comprehensively meet the public needs for servicing the turnover of various objects (property, rights, etc.) solely with the help of money. Bringing a short-term positive economic effect, monetary surrogates compete with state money, disrupting money circulation. An important role in limiting monetary surrogates is played by legal remedies, the effective use of which is possible only if the content of the legal category «monetary surrogate» is determined. At the same time, the norms of law do not disclose its content, and in the scientific community there is a discussion on this issue, while its vector is shifted towards understanding the monetary surrogate only as a means of payment, unnecessarily narrowing it.

The reliability and validity of the results are achieved through the integrated application of the comparative legal method (when comparing the concepts of money and monetary surrogate, as well as other single-order legal categories), logical-theoretical methods, and other research methods. As a result of the study, the authors tried to determine the content of the legal category «monetary surrogate» from the standpoint of his main economic functions of money, which allows not only to distinguish this category from related concepts, but effectively apply various legal restrictions, which the use of monetary surrogates.

Theoretical bases of research of private monetary systems are developed, in particular, their classification on the following signs is carried out: appointment, the status of the issuer, sphere of distribution. It is determined that the main reasons for the emergence of private money are the insufficiency or unsuitability of public currencies to service economic relations. The place of electronic money in the modern globalized economy is highlighted. It was found that the emergence of cryptocurrencies initiated a new stage in the development of the monetary system, which is characterized by the lack of a single issuer and the inability of the state to regulate them.

Ключові слова: гроші, грошовий сурогат, криптовалюта, фінансово-правова система, функції грошей, об'єкт права

Keywords: money, monetary surrogate, crypto currency, financial and legal system, functions of money, object of law

ВСТУП

Поява грошових сурогатів є наслідком неможливості повною мірою задовольнити громадські потреби майнового характеру виключно за допомогою грошей. Привносячи короткостроковий ефект, грошові сурогати конкурують з офіційно визнаними державою грошовими одиницями, дезорганізуючи грошовий обіг. Важливу роль в обмеженні грошових сурогатів відіграють правові засоби, ефективне використання яких можливе лише за умов визначення змісту юридичної категорії «грошовий сурогат». Юридична наука оминає визначення грошових сурогатів як об'єктів правовідносин, а в науковому середовищі з цього приводу триває дискусія, загальний вектор якої зміщується у бік розуміння грошового сурогату виключно як платіжного засобу, необгрунтовано звужуючи його функціональне призначення.

МЕТОДИ

У процесі дослідження застосовані як загально-

наукові, так і спеціально юридичні методи дослідження фінансово-правових відносин, зокрема, історичного, порівняльного, логічного та системно-структурного аналізу спеціалізованих інформаційних джерел, узагальнення та конкретизації сучасних тенденцій обігу грошових одиниць.

МЕТА статті – визначення поняття, змісту та функціонального призначення грошових сурогатів як юридичної категорії в умовах світових глобалізаційних процесів та сучасних трансформацій правової системи України.

РЕЗУЛЬТАТИ

Протягом багатьох тисячоліть гроші є одним з важливих і потужних компонентів фінансово-правової системи кожної держави світу. У зв'язку з активізацією міжнародних торговельних зв'язків гроші відіграють першорядну роль в усіх сферах економічних відносин як джерело безперебійного функціонування господарської діяльності.

Процес трансформації людського життя відбувається в усіх напрямках, зокрема через грошову форму. Передумовами зародження грошей були товарні відносини між людьми, які базувалися на бартерній системі взаєморозрахунків. Як відомо, на початку еволюції грошового обігу прототипами грошей були наконечники стріл, мушлі каурі, намисто, шкури тварин, хутра, худоба тощо.

Надалі відбулася модифікація грошей у срібні і золоті сплави у формі кола. На етапі карбування маленькі позначалися індивідуальними мітками – малюнками, що дозволяло визначити джерело і номінал монети. У процесі еволюції товарних відносин з метою вирішення проблем транспортування монет виникла потреба у зміні їх зовнішнього вигляду, наслідком чого стала заміна металевих монет паперовими аналогами, що дозволило значною мірою полегшити процес товарообігу. Нарівні з ростом товарного виробництва з'явилися кредитні гроші, а потім і, так звані, сурогатні гроші.

Академічний тлумачний словник української мови визначає поняття «сурогат» як «замінник натурального продукту, який має лише деякі його властивості» [1, с. 855]. Фахові словники пропонують тлумачення категорії «грошові сурогати» як будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України і виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обороті, крім валютних цінностей [2, с. 190]. До грошових сурогатів належать векселі, податкові заліки, боргові заліки, бартерні угоди тощо.

Зарубіжні дослідники замінюють категорію «грошовий сурогат» синонімічними термінами, наприклад: «замінники грошей», «грошові субінститути», «квазігроші», «майже гроші». В якості альтернативи реальних форм грошей С. Фішер пропонує виокремити особливу категорію «майже гроші», підкреслюючи назвою, що вони не володіють повною мірою тими функціями, які властиві грошам» [3, с. 488-490].

З позиції С. Гезелля, класичні форми грошей не є ефективними, оскільки «зникають з обігу щоразу, як виникає підвищена потреба в них, і насичують ринок в моменти, коли їх кількість і без того надмірна» [4, с. 266-276]. Отже, «грошові сурогати» або «вільні гроші» мають значну перевагу, оскільки за умов їх активного впровадження процедура товарообігу відбувається значно легше.

У сучасних умовах розвитку правової системи грошовий сурогат як механізм здійснення розрахунків між суб'єктами правовідносин є, мабуть, одним з найбільш специфічних серед усіх фінансових інструментів. На думку експертів, такого роду характеристика обумовлена нестандартністю функціонування грошових сурогатів. По-перше, зародження інструменту «грошовий сурогат» можливо тільки в умовах кризової економіки, характерною ознакою якої є нестача офіційно визнаної валюти. По-друге, поява грошових сурогатів обумовлена здійсненням жорсткої грошово-кредитної політики з боку держави, кінцевою метою якої є очищення національної економіки від інфляційних процесів [5, с. 12].

Обіг грошових сурогатів впливає як на правову

систему загалом, так і безпосередньо на діяльність окремих суб'єктів правовідносин, залишаючи відбиток на їх подальшому розвитку. У фахових джерелах виділяють три основні підходи до інтерпретації поняття «грошовий сурогат». Перший підхід характеризує грошовий сурогат як негрошовий фінансовий інструмент, який вводиться в грошовий обіг з метою заміни офіційно дозволеної валюти. Інший підхід базується на думці, що грошовий сурогат – це платіжний засіб. Третій підхід визначає грошовий сурогат як специфічну форму валюти, що у більшості випадків представлена у вигляді дорожніх чеків, кредитних карток, депозитів та в інших формах, головною функцією яких є функція платіжного засобу.

Отже, грошовий сурогат – це особливий платіжний засіб, який вводиться в обіг певним колом осіб з метою проведення платежів. Одна з відмінних ознак грошових сурогатів полягає в обов'язковому визначенні кола осіб, які використовують грошові сурогати як засіб обміну. На відміну від офіційно дозволених форм грошей, які використовуються усіма учасниками правових відносин, визнання особливостей грошових сурогатів відбувається не відповідно до законів держави, а з огляду на умови, прописані у договорі з приватним емітентом.

Емісія замінників офіційно визнаних форм грошей існує в економіці практично будь-якої країни, але зазвичай випуск грошових сурогатів не виходить за межі мінімального обсягу. Існує імовірність виникнення обставин, які здатні сприяти раптовому збільшенню випуску сурогатів. До переліку основних причин зародження і подальшого розвитку грошових сурогатів належать: 1) нестача офіційно дозволених (легальних) грошових знаків [6, с. 3]; 2) виникнення нових форм грошових знаків, ще офіційно не схвалених державою; 3) зниження позиції вітчизняної валюти на тлі товарного дефіциту; 4) граничний (обмежений) асортимент кредитних функцій комерційних банків в умовах політичної та економічної нестабільності; 5) відсутність можливості введення повної заборони на функціонування грошових сурогатів як легітимних платіжних засобів під час політичної кризи; 6) жорстка грошово-кредитна політика держави; 7) розквіт спекулятивного попиту на гроші через високі темпи інфляції; 8) функціонування чистого бартеру [7, с. 334];

Зародження феномена «грошовий сурогат» стало можливим у 90-ті рр. ХХ ст., коли цей фінансово-правовий інструмент посів місце офіційної валюти у здійсненні внутрішніх взаєморозрахунків між суб'єктами правовідносин в умовах економічної кризи. Найбільш яскравим прикладом використання грошових сурогатів було введення в СРСР талонів на більшість товарів продуктової та промислової групи. За допомогою такого роду замінників держава регулювала процеси розподілу і поповнення обмеженої кількості грошової маси на тлі жорсткої економічної рецесії. Крім талонів, до складу грошового обігу входили й інші форми грошових сурогатів, наприклад: короткострокові зобов'язання Державного казначейства, облігації, різні чеки, бони. Відповідальними за випуск такого роду платіжних засобів були уряд, місцеві органи влади, відділення банків, окремі (приватні) підприємства.

В умовах сучасних правових відносин грошові сурогати слід розглядати як засоби визначення вартості, що можуть бути використані в процесі торгівлі як в натуральній, так і в цифровій формі; їх не слід прирівнювати до такого елементу фінансової системи, як гроші. Сутність популярних форм грошових сурогатів (наприклад, криптовалюти) полягає у зберіганні грошової вартості на електронних носіях, таких як: смарт-карти і жорсткий диск комп'ютера. У такому випадку емітентом грошових сурогатів є юридична особа (підприємство), яка діє самостійно, без доручення національного та комерційних банків.

Загально визнано, що фінансовий інструмент визнається грошами, якщо виконує п'ять основних функцій валюти, що властиві цій економіко-правовій категорії [8, с. 39-48]. Грошові сурогати (наприклад, у формі криптовалюти) лише частково виконують функції повноцінних грошей через свою економічну сутність та невизначений юридичний статус. Вони використовуються як міра вартості, засіб обігу, фінансовий інструмент для погашення зобов'язань, що застосовуються з метою збереження майна. Це підтверджує гіпотезу, що грошові сурогати у формі криптовалюти лише частково належать до юридичної категорії «гроші».

На думку німецького економіста С. Гезеля, традиційні форми грошей не є ефективними через «зникнення з обігу щоразу, як тільки виникає підвищена потреба в них, і насичення ринку в моменти, коли їх кількість і без того надмірна» [4]. Так, виявляється перевага на боці грошових сурогатів («вільних грошей»). За їх допомогою відбувається полегшення процесу товарообігу. Однак важливо приділяти особливу увагу переходу від традиційних грошей до електронних, враховуючи ступені їх захищеності.

Порівняно з паперовими і металевими грошима сучасні форми грошових сурогатів мають певні переваги: 1) моментальність – платежі і перекази, які здійснюються через електронні платіжні системи, відбуваються за лічені секунди; 2) економічність – витрати на здійснення угод за допомогою сучасних форм грошових сурогатів (наприклад, криптовалюта) значно нижче порівняно з традиційними способами оплати; 3) анонімність – з їх допомогою процедура проведення розрахунків можлива без розкриття імені користувача; 4) подільність – сучасні форми заміників грошей дозволяють проводити операції на будь-яку суму без видачі решти; 5) портативність – використання криптовалюти не залежить від території перебування її власників; 6) тривалість – віртуальні гроші не піддаються зносу; 7) захищеність – віртуальні аналоги вкрай складні для підроблення порівняно з паперовими грошима; 8) інвестиційна привабливість – відсутність «панчівних» заощаджень і залучення капіталу в економіку [9, с. 155].

Серед найбільш важливих недоліків грошових сурогатів необхідно відзначити наступні: 1) низький рівень ліквідності порівняно з традиційними формами грошових коштів; 2) неможливість забезпечення належного рівня збереження купівельної спроможності; 3) неприпустимість виведення коштів у вигляді популярних форм грошових сурогатів за межі Інтернет-простору; 4) відсутність фінансової можливості для розроблення і подальшого розвитку системи конт-

ролю та відстеження руху грошових сурогатів; 5) висока ймовірність розвитку сектора тіньової економіки [10, с. 1-11].

Водночас необхідно враховувати розвиток науково-технічного прогресу, наслідком якого є поступова цифровізація суспільних відносин як загалом, так і у сферах організації розрахунків зокрема. Стосовно генези грошових сурогатів слід зазначити, що розквіт заміників грошей в якості поширеного способу взаєморозрахунків припав на кінець ХХ ст. – саме цей період ототожнюється з настанням ери інформатизації. Так, масовий характер використання грошових сурогатів обумовлений тим, що на території більш ніж 40 країн світу в умовах політичної та економічної кризи почали діяти системи місцевих валют. До країн з «власними» системами розрахунків належать такі світові держави, як Бразилія, Аргентина, США, Велика Британія та ін.

Для того щоб статус грошових сурогатів змінився з «сумнівної грошової одиниці» на «валюту, якій довіряє населення», необхідно змінити їх правовий статус, що у подальшому забезпечить грошовим сурогатам широке використання у правовому полі [12, с. 88].

У 2014 р. Національний Банк України видав «Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні віртуальної валюти/криптовалюти Bitcoin» [13], зазначивши, що Bitcoin є грошовим сурогатом, який не має забезпечення реальної вартості. Так, НБУ визнав Bitcoin грошовим сурогатом (найбільшим за капіталізацією та найвідомішим із криптовалют), і саме на цю позицію посилалася судова практика.

Це мало негативне значення для розвитку криптовалюти в Україні, оскільки відповідно до ст. 32 Закону України «Про Національний банк України»: «Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу забороняються».

До того ж Лист Національного Баку України визначив, що:

1. Уповноважені банки не мають правових підстав для зарахування іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin за кордоном;

2. Діяльність з купівлі-продажу Bitcoin за долари США або іншу іноземну валюту має ознаки функціонування так званих «фінансових пірамід» та може свідчити про потенційне залучення у здійснення сумнівних операцій відповідно до законодавства із протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансування тероризму» [13].

Водночас у листопаді 2017 р. Національний Банк України переглянув своє ставлення до криптовалют. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює регулювання у сфері ринків фінансових послуг опублікували прес-реліз, в якому зазначили, що «криптовалюта не може бути визнана грошовим сурогатом».

ВИСНОВКИ

Аналіз існуючих підходів до юридичної природи грошових сурогатів дозволяє розглядати його як особливий інструмент, що поєднує ознаки як легітимного платіжного засобу, так і незаконного предмета – заміника традиційних форм грошей. Специфіка при-

роди грошових сурогатів як невід'ємного компонента кризової економіки визначається чинниками, що пов'язані з причинами їх виникнення.

Під чинниками слід розуміти сукупність особливостей, що домінують в умовах нестабільної економіки, наприклад, використання суспільством ринкових і неринкових фінансових механізмів, виникнення тривалих економічних криз, посилення позиції монополізму у суспільстві. Становлення грошових сурогатів як невід'ємного компонента системи сучасних економічних відносин стає можливим за рахунок фінансових, політичних і виробничих аспектів. Саме завдяки цим причинам грошовий сурогат посів місце поряд з офіційними формами валюти у здійсненні внутрішніх взаєморозрахунків між суб'єктами у системі сучасних правових відносин.

Список використаних джерел

1. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1980. Т.9. 953 с.
2. Термінологічний словник з питань запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та корупції / А.Г. Чубенко та ін. К.: Ваіте, 2018. 826 с.
3. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. Москва: Дело ЛТД, 1995. 864 с.
4. Gesell S. The Natural Economic Order. London: Peter Owen Ltd, 1958. Part 4. Ch. 1. 452 p.
5. Бачо Р.Й. Державне регулювання ринків фінансових послуг в умовах функціонування віртуальних валют (криптовалют). *Бізнес Інформ*. 2015. № 11. С. 12.
6. Абрекова А.Р. Влияние денежных суррогатов на современную финансовую систему государства. *Економіка и социум*. 2016. № 11 (30). URL: [http://iupr.ru/domains_data/files/zurnal_30/ABREKOVA%20A.R.\(Osnovnoy%20razde.pdf](http://iupr.ru/domains_data/files/zurnal_30/ABREKOVA%20A.R.(Osnovnoy%20razde.pdf)
7. Einzig P. Primitive money in its ethnological and economic aspects. London: Eyre & Spottiswoode, Ltd., 1949. 517 p.
8. Селищев А.С. Деньги. Кредит. Банки. Санкт-Петербург: Питер Пресс, 2007. 427 с.
9. Фомин А.Н. Криптовалюты в цифровой экономике: финансово-экономические аргументы «за» и «против»: аналит. доклад; Центр стратегических оценок и прогнозов. Москва, 2017. 37 с.
10. Патрахина Т.Н. SWOT - анализ как инструмент планирования стратегии образовательной организации // Интернет-журнал «Науковедение». 2015. Т. 7. № 2. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/08PVN215.pdf>
11. Геращенко А. Правовое регулирование криптовалютного бизнеса. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02>
12. Александрова В.С. Криптовалюта як платіжний засіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. С. 87-89.
13. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти/криптовалюти» Bitcoin. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text>

References

1. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. / ed. I.K. Bilodid. Kyiv: Scientific opinion, 1980. Vol. 9. 953 p. (in Ukrainian).
2. Terminological dictionary on prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime, terrorist financing, financing the proliferation of weapons of mass destruction and corruption / A.H. Chubenko, et.al. Kyiv: Vaite, 2018. 826 p. (in Ukrainian).
3. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. Economics. Moscow: Delo LTD, 1995. 864 p. (in Russian).
4. Gesell S. The Natural Economic Order. London: Peter Owen Ltd, 1958. Part 4. Ch. 1. 452 p.
5. Bacho R.J. State regulation of financial services markets in the conditions of functioning of virtual currencies (cryptocurrency). *Business Inform*. 2015. № 11. P. 12. (in Ukrainian).
6. Abrekova A.R. The influence of monetary surrogates on the modern financial system of the state // Economics and Society. 2016. № 11 (30). URL: [http://iupr.ru/domains_data/files/zurnal_30/ABREKOVA%20A.R.\(Osnovnoy%20razde.pdf](http://iupr.ru/domains_data/files/zurnal_30/ABREKOVA%20A.R.(Osnovnoy%20razde.pdf) (in Russian).
7. Einzig P. Primitive money in its ethnological and economic aspects. London: Eyre & Spottiswoode, Ltd., 1949. 517 p.
8. Selishchev A.S. Money. Credit. Banks. St. Petersburg: Peter Press, 2007. 427 p. (in Russian).
9. Fomin A.N. Cryptocurrencies in the digital economy: financial and economic arguments "for" and "against": analytical report; Center for Strategic Assessments and Forecasts. Moscow, 2017. 37 p. (in Russian).
10. Patrahina T.N. SWOT-analysis as a tool for planning the strategy of an educational organization // Internet-journal "Science". 2015. Vol. 7. № 2. URL: <https://naukovedenie.ru/PDF/08PVN215.pdf> (in Russian).
11. Gerashchenko A. Legal regulation of cryptocurrency business. URL: <http://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02> (in Russian).
12. Alexandrova V. S. Cryptocurrency as a means of payment. *Legal Scientific Electronic Journal*. 2019. № 6. pp. 87-89. (in Ukrainian).
13. Clarification on the legality of the use of "virtual currency / cryptocurrency" Bitcoin in Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text> (in Ukrainian).